

FIGYELŐ

Születésének 90. évfordulója alkalmából a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottsága őszinte jókívánásait fejezi ki Keresztury Dezsőnek, akiben egyaránt tiszteljük a költőt, sokunk egykori Eötvös-kollégiumi tanárát, az egyetemi Aranykollégiumok közkedvelt előadóját és — nem utolsósorban: tudós, szerény, segíteni kész könyvtári kollégánkat.

Keresztury Dezső 90 éve címmel nyílt életmű kiállítás az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. A *Magyar Könyvszemle* 1993/1. száma közölt beszámolót a Keresztury-fondról, amelyből az is megtudható, hogy a tudós irodalomtörténész, költő és műfordító minden eddigi kézírata és gazdag levelezése az OSZK Kézirattárában kapott helyet. Ily módon bőséges anyag kínálkozott az ünnepelt életútjának, széleskörű tevékenységének bemutatására. A térbeli adottságok — folyosó- illetve vitrintárlat állt rendelkezésre — meghatározta a mennyiséget: csak szemelvényeket nyújthatott az összeállítás mindenből, mégis átfogó kép tárul a látogatók elé.

Tíz tárló követi időrendi sorrendben Keresztury Dezső életének legfontosabb állomásait, környezetét és széleskörű tevékenységét. A dokumentumok mellett bőséges fénykép-válogatás színesíti, hozza életközelsébe az eltelt kilenc évtized emlékeit, sorsfordulóit, fontos eseményeit. A kiállítás plakátja is csupa arcképből összeállított „hívogató”: a középső képet, a berlini egyetem Magyar Intézetének könyvtári létráján álló 24 éves fiatal lektorrról készültet további portrék foglalják keretbe, amelyek a kisfiú kortól kezdve máig követik nyomon az arc változásait, illusztrálva a kiállítás címében is megfogalmazott célkitűzést: nemcsak egy napnak szól a köszöntés.

A tizedik tárlóba korábbi kerek születésnapoktól a mostaniig készült ünnepi kiadványok kerültek.

A kiállítást Kovács Sándor Iván nyitotta meg szeptember 6-án, és az év végéig tekinthető meg.

MONOSTORY KLÁRA

A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának két kiadása volt. (MTA Nyelvtudományi Intézet) Kevesen tudják, hogy a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának első kiadását (1959–1962) követően a Román Népköztársaság hivatalos tiltakozására, valamint az MTA és az Akadémiai Kiadó tevékeny közreműködése következtében a szótár I. és II. kötetében több száz szócikket átdolgoztattak ideológiai szempontból. Az Értelmező Szótár előszavának szánt, de végül is külön kötetben megjelent szövegben a főszerkesztő Országh László (1962: 124) erről így ír:

„A szótári munka utolsó szakaszában, a nyers kézirat elkészülte után, szükségesnek mutatkozott az is, hogy több száz szócikk kéziratát illetékesek a marxista-leninista ideológia szempontjából megbírálják, és véleményükkel a szerkesztőséget a szócikk végleges megszövegezésének munkájában támogassák. Az ideológiai lektorálásnak a munkáját az Akadémia Elnökségének határozata alapján a II. osztály által létrehozott munka-

közösség végezte Erdei László vezetésével. Ugyanilyen jellegű lektorálást hajtott végre az Akadémiai Kiadó felkérésére a szótár III–VII. kötete teljes anyagának kész kéziratán, ill. kefelevonatán Siklós Margit és Werner Györgyné, a III. kötetre vonatkozóan még Nyírő József.¹

A szótár szerkesztői a VII. kötet Függelékében is „köszönetet mondanak” e három ideológiai lektornak.

Az Akadémiai Kiadó majdnem mindent elkövetett a cenzúrázás tényének elpálostolására. Ha összevetjük az 1959-ben megjelent I. kötetet az 1966-ban megjelent I. kötetel, akkor kitűnik, hogy a címlap és annak verzője csaknem azonos. Mivel az 1966-os évszámot viselő címlapú kiadás a verzőn „© Akadémiai Kiadó, Budapest 1959” jelzettel visel, azt gondolhatnánk, hogy az 1959-i kiadás változatlan lenyomatával van dolgunk. Annál is inkább, mert mindkét kiadás végén a kolofónok arról tudósítanak, hogy „A kézirat beérkezett: 1958. XII. 20.”

A cenzúrázás méreteiről és módjáról nincs elegendő ismeretünk. Azt mindenesetre tudjuk, hogy az *anyaország* címszó 2. jelentésének példamondatát kihagyatták a purgált kiadásból: *1848. március 15-én követelték Erdélynek az anyaországgal való egyesítését*. Komoly átigazításban részesült a *cionizmus* szócikk. Az eredeti kiadás 'Olyan politikai mozgalom, amely a különféle országokban élő zsidóságot Izraelben kívánja tömöríteni' meghatározásának első fele a purgált kiadásban 'Az a polgári nacionalista mozgalom, amely...'-re változott. A korabeli nyomdatechnika miatt a cenzúrázást a nyomdai tükör megbontása nélkül kellett végrehajtani. A *csángó* új változata azonban majd egy teljes nyomdai sorral hosszabbra sikeredett az eredetinél, ezért a szócikk melléknévi részéből kihagyatták a Csonkainaitól származó példát: *Vajha... a csángó magyar is polgártársunk lenne*.

Az Értelmező Szótár még köztünk levő két munkatársa, Elekfi László és Kiss Lajos szerint a III. kötettől már teljes összhangban zajlott a lexikográfiai és ideológiai szerkesztés.

A cenzúrázatlan I. kötet nyomdai táskaszáma: 59.46861, a II. köteté: 59.48701. Az Országos Széchényi Könyvtár Tájékoztató Segédkönyvtárában található 35.432/1–7 leltári számú példány eredeti, de az Irodalomtudományi és Történettudományi Olvasótermében levő 40.459/1–7 leltári számú példány (pontosabban annak első két kötete) purgált. Az Akadémiai Kiadó 1994-ben is a cenzúrázott köteteket terjeszti.

KONTRA MIKLÓS

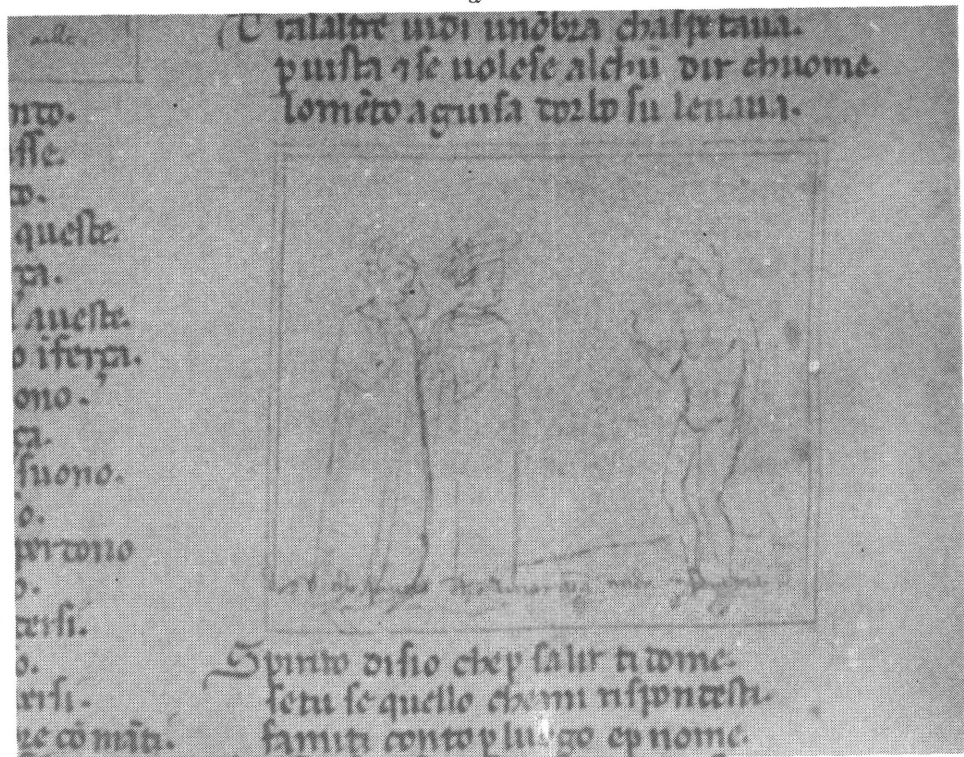
A budapesti Dante-kódex restaurálása. 1982 és 1991 között az Országos Széchényi Könyvtárban a „Corvina program” keretében a Budapesti Egyetemi Könyvtár 35 kódexét – közöttük 12 hiteles corvinát – restauráltunk.¹ E kéziratok utolsóként elkészült, egyik legértékesebb kötete volt a Dante kódex.²

A pergamenre írott, művészi illusztrációkban gazdag művet, Dante Alighieri *Divina Comoedia* című munkáját az 1330-as évek végén, az 1340-es évek elején másolták Velencében. A kézirat 82 számozott lapból és a végén egy pár üresen hagyott előzéklapból áll. A levelek mérete 32,5–32,7 x 24,2–24,3 cm között váltakozik. A 36. levél illusztrált, a 37. levéltől csak a tervezett jelenetek vázlatos tollrajza látható, tovább lapozva a műben már csak a képek számára kihagyott, aláírott szöveg utal az oda festendő jelenetek témájára. Munkáját a miniátor tehát nem fejezte be. A Dante-mű szövege a 78. lapon végződik, majd a 79–82. lapokon latin és görög íróktól származó aforizmák illetve szakrális szövegek olvashatók, olasz nyelven. A 82. lapon latin nyelvű kedélyes mondóka, feltehetően a kódexszel egykorú: „Istum librum non

¹ Országh László, szerk., 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. (Nyelvtudományi Értekezések 36. szám). Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹ BEÖTHYNE Kozocsa Ildikó: *A „Corvina Program”*. Az Egyetemi Könyvtár kódexeinek restaurálása 1982–1991. = OSZK Híradó XXXV. évf. 1992. 3–4. sz. 6–8.1.

² Jelzete: EK Cod. Ital. 1.

1. A kódex egyik lapján a tervezett miniatúrák vázlatos tollrajza látható.

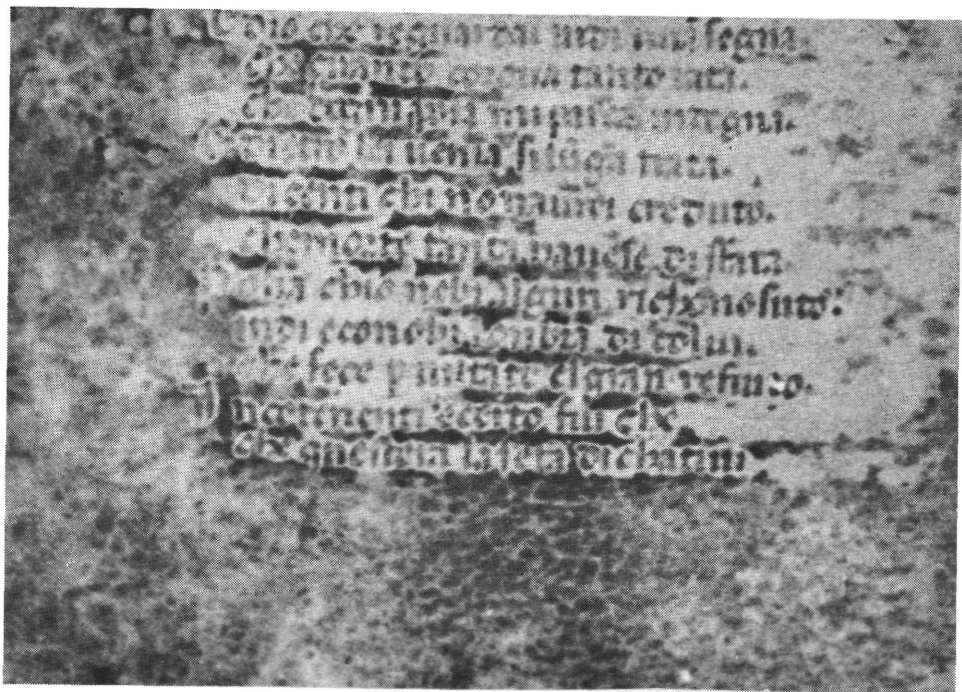
comodabis. Si comodabis non reabebis. Si reabebis, non tam bene. Si tam bene, non tam cito. Si tam cito, vides amicum.”³ Összesen 94 kész illusztráció, 5 tollrajz, 76 üres képhely és 3 iniciálé van a kéziratban.

A kódex történetével, szövegének és miniatúráinak elemzésével, értékelésével a múlt század második felétől kezdődően foglalkozott néhány tudós Dante-kutató, így Karl Witte, Franz Xaver Kraus, Ludwig Volkmann, P. L. Rambaldi, Kaposi József és Berkovits Ilona. A kézirat első tulajdonosáról, de értékeléséről is ellentmondó vélemények láttak napvilágot. Az első levélen látható egykorú piros és fehér sávos címerpajzs kapcsán a kutatók csak abban értettek egyet, hogy a család, akié e címer, olasz eredetű. Kaposi József, olasz forrásra hivatkozva úgy vélte, hogy a Bandini és Baroncelli család használta a címert.⁴ Berkovits Ilona véleménye szerint a kódex első tulajdonosa a velencei Emo család tagja volt. Néhány évtizeddel később a mű már Magyarországra került, Nagy Lajos király, majd a későbbi magyar királyok könyvtárába.⁵ Bizonyos, hogy a budapesti Dante-kéziratot Mátyás király kódexeivel együtt hurcolták el a törökök a budai palotából Konstantinápolyba.

³ Magyarul: „Ezt a könyvet nem fogod kölcsönadni; ha kölcsönadod, nem kapod vissza; ha visszakapod, nem olyan jól [jó állapotban]. Ha mégis jól, nem olyan gyorsan; ha mégis gyorsan, elveszítesz egy barátot.” (FÜLEP Katalin fordítása.)

⁴ KAPOSI József: *Dante ismeretének első nyomai hazánkban és a magyarországi Dante-kódexek*. Bp. 1909. 17.

⁵ BERKOVITS Ilona: *A budapesti Dante kódex. Utószó a Dante Alighieri: Isteni színjáték című könyvhöz*. Bp. 1965. 513.

2. A sugárgomba okozta foltok elkerülik a betűket és közvetlen környezetüket.

1862-ben Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Kubinyi Ferenc akadt rá a kódexekre a régóta sejtett helyen, a sztambuli szerájban. A megtalált kötetekről azonnal jegyzéket készítettek és e jegyzékben szerepel a Dante kódex is.⁶ Ők még barna bőrkötésben látták a művet. Amikor azonban 1877-ben II. Abdul Hamid szultán ajándékként 34 más kódexszel — közöttük tizenkét hiteles corvinával — együtt visszatért hazánkba, már új, félholdakkal díszített piros bőrkötésben volt. Megrongálódott eredeti kötése valószínűleg megsemmisült. A minden bizonnyal nedves helyen való tárolás nyomait — a többi kéziratához hasonlóan — ez a kódex jelenleg is őrzi.

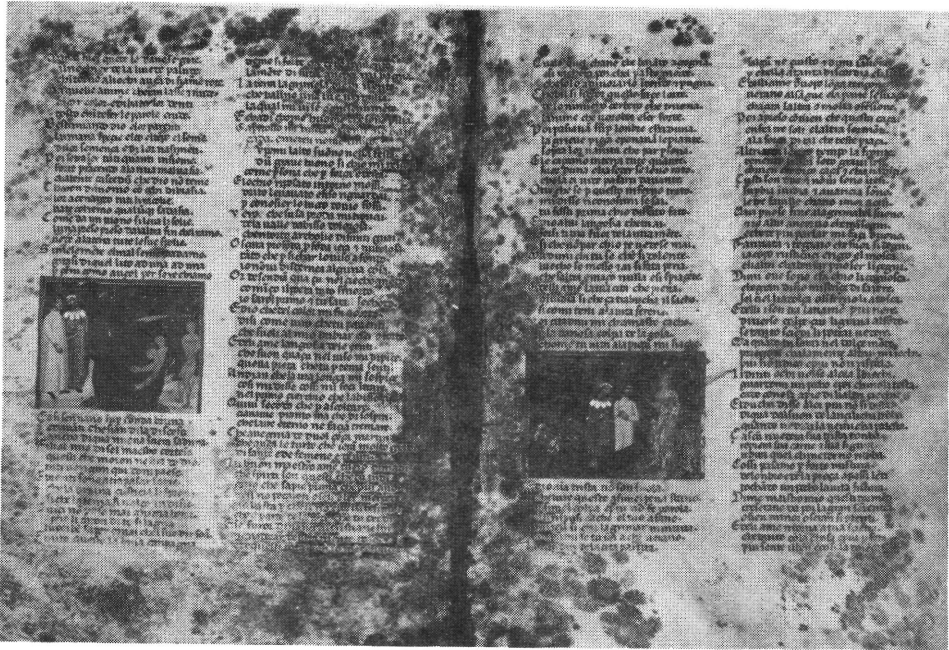
Miután a kötet végleges őrzési helyére, a budapesti Egyetemi Könyvtárba került, felkeltette a tudósok érdeklődését. Igen rossz fizikai állapota azonban feltehetően gátolta a sokirányú elemzés munkáját. Először Kaposi József állapította meg, hogy a két hasábos szöveg hiányos, a mű 14.233 sorából 2.463 sort elhagyott a másoló. A kihagyásokról jegyzéket állított össze.⁷ A múlt század hetvenes éveiben Karl Witte a szöveget rendkívül lebecsülte és értéktelennek tartotta, idézett művében Kaposi is az ő véleményét közli. Mindketten úgy vélték, hogy a másoló a velencei népnyelvet és helyesírást használta, és sem a szövegíró sem a miniátor nem ismerte jól a *Divina Comoedia* tartalmát. „Intelligencia tekintetében körülbelül egy fokon állottak.”⁸ — írja Kaposi. Berkovits Ilona ellenben P. L. Ramboldit idézi, aki a századfordulón a legértékesebb Dante-kódexnek tartotta a kéziratot.⁹ Berkovits kutatásai szerint a mű miniátora

⁶ KAPOSÍ József: *i. m.* 36.

⁷ KAPOSÍ József: *i. m.* 41–46.

⁸ KAPOSÍ József: *i. m.* 47.

⁹ BERKOVITS Ilona: *i. m.* 515.

3. A Dante-kódex hatodik levele restaurálás előtt

velencei mester, akinek más munkái is ismeretesek. Két kódexet fűszített 1342-ben a velencei Dandolo dózse idejében. Berkovits Ilona idézett tanulmányában részletesen elemzi a Dante-kódex miniatúráit, és – ellentétben a fentebb idézett kutatókkal – az a véleménye, hogy a művész ismerte Dante szövegét, még akkor is, ha ábrázolásai olykor némileg el is térnek a szövegtől. Úgy véli, hogy a kódex „...nemcsak a velencei miniatúrafestészet történetében foglal el előkelő helyet, ... kivételes hely illeti meg általában a korai Dante-kódexek között és a trecento egész művészetében.”¹⁰ A *Divina Comoedia* Babits Mihály fordításában 1965-ben megjelent kiadása tartalmazza a budapesti Dante-kódex miniatúráinak reprodukciót.

Dante kódexünk eddigi történetének utolsó előtti állomása az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló laboratóriumában töltött néhány esztendő volt. A továbbiakban ennek a viszonylag rövid időszaknak az összefoglalásáról, a kézirat restaurálásának történetéről lesz szó. Amint arról már említés történt, kódexünk is megszenvedte a Törökországba hurcoltatás viszontagságait a budai királyi palota kifosztásakor. A többi kötettel együtt mintegy háromszáz évig hevert a kincstárban, az isztambuli szeráj pincéjében. A nyirkos helyen a pergamen átnedvesedett, penészgombák, baktériumok támadták meg, ennek következtében a levelek deformálódtak, az illusztrációk festékanyagok sok helyen elmosódtak, festékrészecskék ragadtak át a szemben lévő oldalakra, a tinta itt-ott elhalványult vagy lepergett. A penész- és baktériumfertőzés következtében a pergamenen sötétlila foltok keletkeztek. Ezek a foltok érdekes módon elkerülték a tintával írott sorokat, így a szöveg jól olvasható. A foltok helyén a pergamen elvékonyodott, szakadozott, esetenként kilyukadt. Mielőtt a kódex 1877-ben visszakérült Magyarországra, az Egyetemi Könyvtárba, még Törökországban – más kéziratoknál már tapasztalt módon – erősebben sérült részeit szakszerűtlenül, pergamen és papír darabakkal megragasztották és a könyvtestet körülvágták. Sajnos eredeti bőrkötéséből a kódexet kiemelték (az valószínűleg tönkrement) és papírtáblás, piros

¹⁰ BERKOVITS Ilona: *i. m.* 517.

4. A hatodik levél restaurálás után

bőrrel bevont „egyenkötés”-sel látták el, hasonlóan a legtöbb visszaadott kötethez. Ezeket a török köteteket Mátyás király címerével és török felségjelekkel díszítették. A Dante kódex végén megmaradt két eredeti pergamen előzékenlapon vasfoltok láthatók, ezek elhelyezkedéséből megállapítható, hogy eredetileg az íveket négy valódi bordára fűzte fel a könyvkötő, és a borszalagok végeit a fatáblákba süllyesztve, vasszőgekkel rögzítette. E vasszőgek rozsdája látható az előzéken. Ez a bekötési technika más, eredeti corvina-kötés restaurálásánál is világosan látható volt. A török könyvkötő, miután a könyvtestet kivette eredeti kötéséből, az íveket a gerinc felőli oldalra befűrészelte, a vajatokba szinegeket húzott, ezeket fűzte fel az íveket, majd a gerincet vastagon megkenste ennyvel. Az ennyréteget tartotta össze a penészgombától meggyengült, sérült leveleket.

Mielőtt hozzakezdünk a Törökországból visszakerült kódexek konzerválásához, alaposan megvizsgáltunk minden kötetet. Többször hívtunk össze szakértői bizottságot, hogy a felmerülő – elsősorban etikai jellegű – problémákat megvitassuk. A Dante-kódex rendkívüli művészettörténeti értéke és súlyosan sérült állapota ugyancsak indokoltá tette, hogy sorsáról ne néhány könyvtáros és restaurátor döntsön, hanem több, különböző rokon területen működő szakember mondja el véleményét, illetve javaslatát. A szakértői megbeszélésen a Budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattárosai, vegyész, biológus, művészettörténész és restaurátor véleménye nyomán alakultak ki a konzerválás etikai szempontjai és a restaurálás fő munkamenete. A részletek kidolgozását az osztályvezető és a restaurátor végezte el. A döntések meghozatala előtt már rendelkezésre állott a kódex festék- és tintaanalízise, a mikrobiológusok és a vegyészek vizsgálati eredményei. Csak ezeknek és saját kísérleteink eredményeinek a birtokában lehetett kialakítani a részletes munkatervet. Kizárólag olyan módszereket és segédanyagokat használtunk, amelyek esetében kísérletek győztek meg bennünket arról, hogy a kézirat anyagait semmilyen módon nem károsítják, ugyanakkor reverzibilisek, azaz szükség esetén visszaállítható a konzerválás előtti, eredeti állapot. Erre nézve biztosítékot jelentett a kutatóintézetekkel éveken át együtt végzett kísérletek,

vizsgálatok eredménye.¹¹ A restaurálás megkezdése előtt az OSZK Mikrofilmtára az egész kéziratról színes mikrofilmet és fényképeket készített. Munka közben is készültek felvételek, színes diaképek.

Első lépésként a kódex fertőtlenítésére került sor, ugyanis a mikrobiológusok véleménye szerint a kéziratot nagy számban kimutatott gombaelem és baktérium, illetve sugárgomba előfordulása alapján nem zárható ki — bizonyos körülmények között — azok újraeledése és a kézirat további károsodása. A fertőtlenítés előírt körülmények között, etilénoxid gázzal történt, amely nem károsítja a kézirat anyagait. Ezután kezdtünk hozzá az Egyetemi Könyvtár munkatársával, Szlabey Györgyvel a mintegy 1200 munkórásra tervezett restauráló munkához. Először a tinta és festékek színtartóssági próbáit végeztük el, mert hiába ismerjük alapvetően a kéziratot lévő tintákat és festékeket — amelyeknek analízise rendelkezésünkre állott —, nem ismerhetjük azt az egyedi receptet, amely szerint elkészítették ezeket. Így mindig lehet és kell is meglepetésekre számítani. Hogy ezt elkerüljük, megvizsgáljuk, nem oldódnak-e a tinták és festékek valamilyen — a kezeléseik során használni kívánt — vegyszerben. Ezután a kézirat ívekre való szétbontása és szárás tisztítása következett, a restaurátor egészségének védelme érdekében bioprotektív fülkében. A tisztítás célja a por és penészspóra maradványok gondos eltávolítása. Az elszarusodásig megkeményedett pergamen széleket elektromos rádiózógéppel tisztítottuk és lazítottuk fel. Ezután le-tisztítottuk a gerincről a vastag enyvréteget, leválasztottuk a török papír és pergamen ragasztásokat. Az illusztrált leveleket különválasztottuk a csak szöveget tartalmazóktól, mert azokat más módon kell majd kezelni. A kódex utolsó ívei erősen deformáltak, ráncosak voltak. Kisimításuk a legkíméletesebb módon, párasító kamrában történt, ultrahangos nedvesítő készülékkel. Ez a készülék finoman porlasztott, hideg gőzt állít elő, és segítségével zárt térben szabályozható a légtér nedvességtartalma. A gyűrött, kiszáradt pergamenlapok a kamrában néhány óra alatt felveszik a szükséges nedvességet és szinte maguktól kismulnak. Majd óvatosan préselve visszanyerik eredeti formájukat. Ezután következik a mikroszkóp alatt megvizsgált és sérültnek talált festék- és tintarétegek fixálása. Ez — kísérleteink alapján más kódexeknél már jól bevált módszerrel — alkoholban oldott cellulózszármazékkal, Angliából importált Klucellel történt. A megrepedezett aranylapokat saját készítésű, tojásfehérjét tartalmazó emulzióval rögzítettük. Az etikai kérdésekben döntést hozó bizottság véleményének megfelelően a már hiányzó festékrészecskék kiegészítésére, retusálására nem került sor és nem távolítottuk el a szemközi oldalakra átragadt festékszemszékét sem. Ragasztottunk a konzerváló jellegű kezelési eljárásokhoz.

A csonka pergamenleveleket félnedves pergamenpéppel egészítettük ki. A pergamenpéppel történő kiegészítés eljárását, és ennek többfajta variációját több éves kísérleti munka során az OSZK és a BEK restaurátorai dolgozták ki.¹² A pergamenpép pergamenrostot, cellulózrostokat, alkoholt, desztillált vizet, fertőtlenítőszert és kétféle ragasztóanyagot tartalmaz. A lapképző eljárást vákuumasztalon kell végrehajtani a megfelelően előkészített alkohollal megnedvesített pergamenlapon. Azonban van olyan illuminált kódex, amelyen a festékek vagy tinták maximális kímélése érdekében semmilyen nedvesítést nem alkalmazunk. Ilyen volt a Dante-kódex is. Ez esetben ficlapokra helyezett selyemszítán félig megzikkasztott péppel egészítettük ki a hiányos lapokat.

A kiegészítés után azonnal a különösen gyenge megtartású levelek erősítő, rögzítő felületi kezelése következett. Szilárdító és preventív hatású fertőtlenítőszert tartalmazó alkoholos oldatot juttattunk kíméletes módon, finom permet formájában a pergamenre, ezután a levelet óvatosan préseltük, lassan szárítottuk, selyemszíták és szűrőpapírok között. A szárítás több héten át tartó folyamat volt.

Az eredeti kötéseket elvesztett kódexeket — így a Dante-kódexet is — a könyvtest restaurálása után vissza kellett helyezni a konzervált török kötéstáblákba, ugyanis ezek a kötések már hozzátartoznak a kéziratok történetéhez. A pergamen íveket kenderzsinegre fűztük fel, japánpapírból előzések készültek, az egyik eredeti pergamenlevelet azonban megtartottuk. A török kötés silány minőségű papírtábláit

¹¹ BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó: *Középkori pergamen kéziratok konzerválási eljárásainak kutatása és fejlesztése* = Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetei. 3. Bp. 1992. 62.

¹² A módszer részletes ismertetését I. BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó — SIPOS-RICHTER Teréz — SZLABEY Györgyi: *Parchment Codex Restoration Using Parchment and Cellulose Fibre Pulp* = Restaurátor 1990. 11. 95–109.

kicseréltük, de megtartottuk a piros bőrborítást, amelyet új bőrrrel kiegészítve, konzerválva helyeztünk vissza a könyvtestre. A miniatúrákra védelem céljából vékony japánpapírt tettünk. Az elkészült kódexet védődobozba helyeztük, amely megóvja a portól, megakadályozza a kéziratot körülvevő mikroklíma esetleges hirtelen változását, így nem következhet be a pergamenlapok újbóli vetemedése, hullámosodása.

A restaurált Dante-kódex hosszú hányattatás után visszakerült a Budapesti Egyetemi Könyvtárba, ahol immár gondoskodnak számára a szakszerű tárolási körülményekről.

BEÖTHYÉ NYKOCSA ILDIKÓ